

UKRAINA IR UKRAINIEČIAI LIETUVIŲ KALBOS AIŠKINAMUOSIUOSE ŽODYNUOSE

Aiškinamieji žodynai kalbininkų dažnai pasitelkiami tiriant įvairius konceptus, formuluojant kognityvines apibrėžtis, nes žodynai, kaip ir tautosakos rinkiniai ar istoriografiniai veikalai, laikomi svarbiais tautos požymių kompendiumais [1: 34]. Etnolingvistų tiriamas kalbinis pasaulio vaizdas visiškai nesutampa su mokslo perteikiamu pasaulio vaizdu, nes yra praktinis, gyvas, jautrus, emocinis, perteikiantis kasdienę vidutinio kalbos vartotojo realybės interpretaciją, jo mentalitetą, atitinkantis jo žiūros tašką ir jo poreikius [2: 157].

Tiriant kalbos pasaulėvaizdį svarbus vaidmuo tenka leksikografinėi medžiagai, nes žodynai jungia leksinius ir semantinius kalbos pasaulėvaizdžio komponentus. Šis tyrimas atliktas taikant Liublino etnolingvistikos mokyklos konceptų analizės metodus, taip pat empirinę medžiaga analizuojama semantinės analizės, aprašomuoju analitiniu ir interpretaciniu metodais. Analizuojant iliustracinius sakinius žiūrima, kokia svarbi konceptuali informacija pasakoma visu sakiniu. Kadangi čia analizuojami tik leksikografiniai duomenys, vietoje kognityvinei lingvistikai įprasto *koncepto* termino bus vartojamas *vaizdinys*. Tyrimo tikslas – pasižiūrėti, koks Ukrainos ir šios šalies gyventojų vaizdinys susidėlioja lietuvių kalbos aiškinamuosiuose žodynuose, kokie Ukrainos ir ukrainiečių požymiai išryškėja kaip svarbiausi, prototipiniai. Medžiaga tyrimui rinkta iš trijų žodynų: „Bendrinės lietuvių kalbos žodyno“ [3] (toliau tekste BŽ), „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ [4] (toliau tekste DŽ) ir „Lietuvių kalbos žodyno“ [5] (toliau tekste LKŽe). Atlikus aiškinamųjų žodynų tekstuose detalią paiešką iš viso rasta 60 iliustracinių sakinių (35 BŽ ir 25 LKŽe) ir 50 reikšmių apibrėžčių (21 BŽ, 12 LKŽe ir 7 DŽ), kuriose minima Ukraina ir ukrainiečiai.

1. Ukraina ir ukrainiečiai reikšmių apibrėžtyse

Tiriant BŽ rastas reikšmių apibrėžtis pastebėta, kad Ukraina dažniausiai minima apibrėžiant įvairius tikrinius žodžius (vietovardžius):

1) miestų pavadinimus: *Černobyliš* – miestas Ukrainos šiaurėje; *Donėckas* – miestas Ukrainos rytuose; *Odesà* – miestas Ukrainoje, prie Juodosios jūros; *Zaporòžė* – miestas Ukrainoje, prie Dniepro žemupio;

2) upių pavadinimus, pavyzdžiui, *Desnà* – upė Rusijoje ir Ukrainoje, kairysis Dniepro intakas; *Dniėpras* – upė Rusijoje, Baltarusijoje, Ukrainoje, įtekanti į Juodąją jūrą; *Dunōjus* – antroji pagal ilgį Europos upė Vokietijoje, Austrijoje, Slovakijoje, Vengrijoje, Kroatijoje, Serbijoje, Juodkalnijoje, Bulgarijoje, Rumunijoje, Ukrainoje, įtekanti į Juodąją jūrą;

3) **jūrų pavadinimus**, pavyzdžiui, *Juodōji jūra* – Atlanto vandenyno jūra prie Rusijos, Ukrainos, Rumunijos, Bulgarijos, Turkijos ir Gruzijos krantų;

4) **kalnų, pusiasalių pavadinimus**, pavyzdžiui, *Karpātai* – kalnų sistema Vidurio Europos rytuose, Slovakijoje, Lenkijoje, Ukrainoje, Moldovoje, Rumunijoje ir Vengrijoje;

5) istorinių sričių pavadinimus, pavyzdžiui, *Besarābija* – istorinė sritis Pietryčių Europoje, dabartinėse Ukrainos ir Moldovos teritorijose.

Ukrainos ir ukrainiečių vardai minimi apibrėžiant kai kuriuos politikos terminus, muzikos instrumentų, šokių pavadinimus, pavyzdžiui, *bandūrà* – daugiastygis ukrainiečių liaudies muzikos instrumentas ovaliu korpusu su trumpu kakleliu (BŽ, DŽ); *káuškanklės* – ukrainiečių daugiastygis muzikos instrumentas, bandūra (LKŽe); *kobzà* – senovinis ukrainiečių styginis muzikos instrumentas (LKŽe); *lyrà* – senovinis styginis muzikos instrumentas, išlikęs Ukrainoje kobzos pavadinimu (LKŽe); *kazōkas*² – gyvas porinis rusų ir ukrainiečių šokis (BŽ, DŽ); *Radà* – Ukrainos parlamentas (BŽ).

Kelios apibrėžtys susijusios su kai kurių tautybių, pareigų ir piniginių vienetų pavadinimais, pavyzdžiui, *ėtmonas* – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir kai kurių kitų šalių (Čekijos, Lenkijos, Ukrainos) kariuomenės vadas (BŽ); *kazōkas* – rusų, lenkų, gudų, ukrainiečių, totorių ir kt. tautų palikuonis (BŽ); *karaiimai* – negausi tiurkų etninė grupė, gyvenanti Ukrainoje ir Lietuvoje (DŽ); *mažarūsis* – ukrainietis (LKŽe); *rusūnas* – vakarų ukrainietis (LKŽe); *ukrainas* – ukrainietis (LKŽe); *grīvina* – Ukrainos piniginis vienetas, lygus šimtui kapeikų (BŽ).

2. Ukraina ir ukrainiečiai iliustraciniuose sakiniuose

Aiškinamųjų žodynų žodžių junginiai ir iliustraciniai sakiniai teikia nemažai ekstralingvistinės informacijos apie Ukrainos:

1) **istoriją, politiką**: *Ukrainos mezolitiniuose kapuose mirusieji laidoti ir suriesti, ir ištiesti* (LKŽe ištiesti); *Posevinas kurstė Batorą rusų, baltarusių ir ukrainiečių žemėse brukti gyventojams katalikybę* (LKŽe katalikybė); *Mūsų Dainuojanti, čekų Aksominė, ukrainiečių Oránžinė, gruzinų Rōžių revoliucijos buvo taikios* (BŽ revoliucija); *Oránžinė revoliucija stebėtinai mobilizavo iš tradicijos politiškai pasyvią Ukrainą* (BŽ Ukraina); *Ukrainos parlamento pavadinimas* –

Ukrainos Aukščiausioji Radà (BŽ Rada); *Ať nè panašiaiť reprèsinés bolševìkų struktūros elģesi sù ukrainais, lietùviais?* (BŽ ukrainai); *Nebùtina bùti ukrainù [ukrainè], kàd užjaùstum šiğ prìverstą kariàuti šalį* (BŽ ukrainas);

2) **ekonomiką, ūkį:** *Ukrainiètiški tràكتورiai* (BŽ ukrainietiškas); *Ukrainiskasis tabokas* (LKŽe ukrainiskas); *Šis augalas auga Ukrainos juodžemynuose* (LKŽe juodžemynas); *Pagrindinis mètų kultivavimo rajonas yra Ukrainoje* (LKŽe kultivavimas);

3) **folklorą, meną, kultūrą, sportą:** *Lietuvių tauta pažįsta puikų ukrainiečių meną, ukrainiečių muziką, dainas, temperamentingus šokius* (LKŽe ukrainiečiai); *Mùms labai patiñka ukrainų šòkiai* (BŽ ukraina); *Ukrainiètiškos dainos* (BŽ ukrainietiškas); *Gausì ukrainiečių tautosaka* (BŽ ukrainiečiai); *Potebnia rašé apie ukrainų tautosaką, apie jų dainas* (LKŽe ukrainai); *Daugelis dvejinio ritmo gaidų yra ... ukrainiečių kilmés* (LKŽe dvejinis); *Pùsfinalyje mán tèko susirùngti sù ukrainiečių [ukrainietè]* (BŽ ukrainietis);

4) **istorinius, prekybinius, ekonominius ryšius su Lietuva:** *XVIII amžiuje Dnieprù buvo plùkdama mediena ir kiti Lietuvòs beĩ Ukrainos kroviniai* (BŽ Dniepras); *Tarpparlamenteinių ryšių sù Ukrainà grupé* (BŽ Ukraina); *Lietuviùs ir ukrainùs suvienijo nepriklausomýbés siėkis* (BŽ ukrainai); *Ukrainùs [ukrainès] pàkvietėme aplankýti mūsų kràštą* (BŽ ukrainas); *Ukrainiečių vaisinome lietuviškais patiekalais* (BŽ ukrainietis); *Ukrainiečių delegàciją sužavėjo Klaipėdos „Švýturio“ arenà* (BŽ ukrainietis); *Malonu buvo klausytis, kaip iš ukrainiečių lùpų sklinda ir lietuviškos dainos žodžiai* (LKŽe lùpos);

1) **kalbą:** *Ukrainiečių kalbà, kaip ir rùsų beĩ baltarusių kalbos, priklaùso rytų slàvų kalbų grupei* (BŽ ukrainiečiai); *XVII a. rytų slàvams suskilus į rùsùs, ukrainiečius ir baltarusiùs, gùdais imti vadinti Lietuvòs Didžiòjoje Kunigaikštýstėje gyvėnantys rytų slàvai* (BŽ gudas); *Lietùvinant paprastai išsàugomi fonetiniai ukrainiečių kalbòs ypatùmai* (BŽ ukrainiečiai); *Tekstè ràdome keliàs ukrainietýbes* (BŽ ukrainietybė); *Slidì Gògolio kalbòs vietà (vertėjui) yrà ukrainietýbés, ýpač semántinés* (BŽ ukrainietybė); *Jis kalbėjo rùsiškai sù ryškiù ukrainiètišku akcentù* (BŽ ukrainietiškas); *Kakalys drauge su ukrainiečių žodžiu хохоль ir slovenų kachel „Ofen“ gimęs yra iš vokiečių žodžio Kachel „Kachelofen“* (LKŽe kakalys).

5) **virtuvę:** *Ukrainiètiški barščiai* (BŽ barštis); *Peř pietùs ragàvome barščių, pagamintų ukrainiètiškai* (BŽ ukrainietišškai);

6) **įvairių sričių darbuotojus, specialistus:** *Ukrainos kasýbininkų profsąjunga* (BŽ kasybininkas); *Seminarè susitikome sù ekspertè iš Ukrainos* (BŽ ekspertas); *Pàskaitą skaitýs gyduòlis iš Ukrainos* (BŽ gyduolis); *Réminei*

bitininkystei davė pradžią ukrainietis bitininkas P. Prokopovičius 1814 metais (LKŽe rėminis);

7) miestus, gamtą: *Didžiausiame Ukrainos kurorte kėletą dienų pralėdusius lietuviūs nustėbino miesto gyvūmas* (BŽ gyvumas); *Peř Baltarusiją ir Ukrainą tėka Dniėpras* (BŽ Ukraina).

Taigi iš aiškinamuosiuose žodynuose rastų iliustracinių sakinių ir reikšmių apibrėžčių ryškėja toks Ukrainos vaizdas: tai didelių miestų šalis, turinti priėjimą prie Juodosios jūros, su derlingais dirvožemiais, didelėmis upėmis, garsėjanti savitu folkloru, turinti savo valiutą grivina, parlamentą Radą, palaikanti istorinius, prekybinius, ekonominius, kultūrinius ir kitokius ryšius su Lietuva. Šalyje gausu įvairių sričių darbuotojų ir specialistų, žinomiausias patiekalas – barščiai.

Ukrainiečiai – Ukrainoje gyvenanti tauta, dar vadinama ukrainais (seniau vadinti mažarusiais, o vakarų ukrainiečiai – rusiniais), kalbanti viena iš rytų slavų kalbų – ukrainiečių kalba, turinti savitų styginių instrumentų ir šokių.

Literatūra ir šaltiniai

1. Subačius P. 1999: *Lietuvių tapatybės kalvė*. Vilnius: Aidai.
2. Bartmiński J. 2009: *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
3. BŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* (1–11 dalis). Red. kolegija: D. Liutkevičienė (vyr. redaktorė), D. Murmulaitytė, V. Sakalauskienė, A. Gritėnienė, A. Gaidienė, D. Daugirdienė, L. Jonušys. Prieiga internete: <https://ekalba.lki.lt/bendrines-lietuviu-kalbos-zodynas>
4. DŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. redaktorius S. Keinys. 7-as patais. ir papild. leid., elektroninis variantas, 2015 (atnaujinta versija, 2017). Prieiga internete: <https://ekalba.lt/dabartines-lietuviu-kalbos-zodynas>
5. LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas. Red. kolegija: G. Naktinienė (vyr. redaktorė), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė. Vilnius: LKI, 2005 (atnaujinta versija, 2008 ir 2018). Prieiga internete: www.lkz.lt